

Damijan GUŠTIN

"KOMANDA SLOVENIJE" - SLOVENSKI NAČRT VOJAŠKE UPRAVE SLOVENSKEGA OZEMLJA LETA 1945

Razvoj Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije je v drugi polovici leta 1944 tekel v smeri uveljavljanja vedno bolj poenotene hierarhične vojaške organizacije s centrom v Vrhovnem štabu. Jugoslovanska partizanska vojska se je razvijala skozi vojna leta od julija 1941 v neenakomerno hierarhično povezanih celotah, ki so obsegale bodisi nacionalne teritorije (Slovenija, Hrvaška, Srbija, Črna gora), bodisi tradicionalne geografsko-politične enote (Bosna, Vojvodina, Sandžak) in so se zaključevale v glavnih štabih. Tem je bil nadrejen Vrhovni štab Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, ki je postopoma, odvisno od potreb in komunikacijskih možnosti, uvajal svojo neposredno vojaško funkcijo strateškega poveljujočega štaba. Pod svojim neposrednim poveljstvom pa je imel "skupino Vrhovnega štaba", nazadnje štiri korpusne, svojo neposredno moč pa je zlasti okreplil z ustanovitvijo za vse jugoslovansko ozemlje enotnega Oddelka za zaščito ljudstva (Ozna) in Korpusa ljudske obrambe Jugoslavije (KNOJ, avgusta 1944) kot notranje vojske, specializirane za boj proti kolaborantom; posamezne njegove divizije so delovale na območjih posameznih glavnih štabov. Glavni štabi so bili tudi vsak posebej pod močno kontrolo politične oblasti na vsakem od teh območij - centralnih komitejev KP Hrvatske, Slovenije, Makedonije, pokrajinskih komitejev Srbije; v Sloveniji je bila partizanska vojska, NOV in PO Slovenije, poleg tega vsaj formalno pod nadzorom Izvršnega odbora Osvobodilne fronte.

Vprašanje razmerja med vojaškimi pristojnostmi centra in bodočih federalnih enot je bilo rešeno že pred oblikovanjem redne armade. Že v snovanju vrhovnih ustanov "ljudske oblasti" v Jugoslaviji se je pokazalo, da je zaželena oblika razpolaganja z oboroženo silo zgolj centralna; razen poverjenika za obrambo pri izvršnem telesu AVNOJ-a, NKOJ-u ni bilo nobenega civilnega organa, ki bi imel kakršnokoli formalno pristojnost nad partizansko vojsko. Tako neformalno pristojnost pa je imel CK KPJ; člani politbiroja so bili tudi člani Vrhovnega štaba. Josip Broz Tito je tako združeval funkcije vrhovnega komandanta vojske in ministra (poverjenika) za vojsko, poleg tega da je bil generalni sekretar KPJ in predsednik NKOJ.

Že vse od spomladi 1944 so najvišji voditelji gibanja izražali potrebo po "moderno opremljeni in oboroženi vojski", ki naj bi s svojo vojaško težo tudi vplivala na priznanje političnih dimenzij gibanja, torej NKOJ-a. Pri tem so računali na pomoč tako zahodnih zaveznikov kot Sovjetske zveze.¹ Poudarek je torej bil na

¹ Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota I (dalje ARS I), fond 1487, CK KP Slovenije (dalje ARS I, 1487), a. š. 381, pismo E. Kardelja CK KPS 27. 3. 1944.

tehnični opremljenosti partizanske vojske in njeni številčni krepitvi. Junija 1944 je poročal šef vojaške misije v Sovjetski zvezi general Velimir Terzić, da jim Sovjeti svetujejo "izgradnjo moderne, močne armade" in jim obljublajo vsestransko pomoč.² Odločitev glede tehnične modernizacije NOV in POJ se je izoblikovala septembra 1944, ko je Moskvo obiskal Josip Broz - Tito. Reorganizacija v redno armado s sovjetsko pomočjo v orožju in inštruktorjih je pomenila tudi centralizacijo in poenotenje vojaške organizacije.³

Oblikovanje enotne vojske je bil pomemben dejavnik v prizadevanjih narodno-osvobodilnega gibanja, da bi doseglo mednarodno priznanje skozi lupino jugoslovanske države; vsi zunanjepolitični napor in pritiski so poleti 1944 vodili prav k temu, da bi se Jugoslavija obnovila kot država s predvojno tradicijo, z britanske strani predvsem z namenom ohraniti svoj vpliv v Jugoslaviji oziroma na Balkanu. To je gibanje doseglo s sklenitvijo sporazuma z emigrantsko vlado. Sporazum je sicer reševal predvsem politična vprašanja.⁴

Na vojaškem področju je sporazum prinašal možnost in nujnost postopnega zlitja obeh vojaških potencialov, od katerih je bil tisti pod poveljstvom Vrhovnega štaba neprimerno močnejši in edini realen. Vendar pa hkrati ni pomenil, da bi se narodnoosvobodilno gibanje bilo kakorkoli pripravljeno odpovedati popolnemu obvladovanju oborožene sile; močno so si prizadevali, da bi vojsko obdržali pod svojo polno pristojnostjo, ne glede na sporazum z emigrantsko vlado.⁵

V splošnem je prevladovalo mnenje, da pomeni federalna država tudi eno enotno vojsko. Celo osnutek sporazuma o ustanovitvi federacije skupaj z Bolgarijo, ki so ga izdelali januarja 1945, je vseboval določilo o enotni vojski, ki jo bo vodila federalna vlada.⁶ Na oblikovanje enotne vojske je gotovo vplival tudi britanski pritisk, da se vsaj deklarativno ohrani monarhija in ob tem njihovo pogosto poudarjanje, da je Srbija pretežno v protititovskem taboru. V taki situaciji ni bilo mogoče dopuščati možnosti, da bi ena od predvidenih federalnih enot kakorkoli avtonomno razpolagala z vojaško silo. Hkrati je seveda enotna vojska bila ena od točk, kjer se je bilo mogoče izogniti dodatnemu nasprotovanju srbskih politikov (in ljudstva), ki so bili že itak vznemirjeni zaradi dinastije in še napovedanega federalizma.⁷

² Dokumenti o spoljni politiki SFRJ 1941-1945, II. Beograd 1989, dok. 91, str. 126 (dalje Dokumenti o spoljni politiki SFRJ, II).

³ Tedaj sklenjen dogovor med NKOKJ-em in ZSSR o vojaški pomoči je predvidel do konca leta 1944 pomoč v oborožitvi za 12 pehotnih divizij (120.000 mož) in dve letalski diviziji. Prim. B. Petranović: Istorija Jugoslavije 1918-1988, druga knjiga. Beograd 1988, str. 333, 390; Leonid Gibianskij: Sovjetska zveza in Jugoslavija leta 1945. Slovenija v letu 1945; zbornik referatov. Ljubljana 1996, str. 55-56.

⁴ Prim. B. Petranović: Političke i pravne prilike za vreme privremene vlade. Beograd 1964; J. Vodušek Starič: Prevzem oblasti 1944-1946. Ljubljana 1992, str. 105-146; Dokumenti o spoljni politiki SFRJ, II, dok. 98, 100, 104.

⁵ ARS I, KPS II, šk. 1, zapisek seje CK KPS 25. 6. 1944. ("Kakorkoli že s sporazumom: vojska je naša!")

⁶ Dokumenti o spoljni politiki SFRJ, II, dok. 208, Načrt pogodbe o združitvi DFJ in Bolgarije, 5. 1. 1945, str. 325.

⁷ Šubašič je v pogovorih navedel neuradno navrženo idejo (po Živku Topaloviću), da bi bil Svetosavski kongres pripravljen priznati federalne enote treh jugoslovanskih narodov, ki bi "mogle imati čak i svoju vojsku". Prim. Dokumenti o spoljni politiki SFRJ, II, dok. 99, zapisnik sestanka NKOKJ-a in dr. Ivana Šubašića 16. 6. 1944.

Tudi zato je bil poletno-jesenski del sklepnih operacij NOV in POJ usmerjen proti Srbiji. Osvojitve Srbije in Makedonije je tudi bistveno spremenila geostrateški pomen zahodnega dela države, še zlasti pa pomen tega območja za nadaljnji razvoj NOV in POJ. Po oktobru 1944 je NOV in POJ lahko skoraj nemoteno izvedla mobilizacijo v vsem vzhodnem delu države in se s tem bistveno okrepila; tudi dovozne poti za oborožitev in bojno tehniko so bile odprte do vzhodnih predelov, tako iz Sovjetske zveze kot iz Italije.

Vprašanje organizacije vojske DFJ je bilo za vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem občutljivo, saj je partizansko vojsko v prvih vojnih letih predstavljalo kot zametek oziroma ogrodje nacionalne armade, torej kot pomemben atribut nacionalne samozavesti in slovenske državnosti. Zaradi oddaljenosti od skupine okoli Vrhovnega štaba NOV in POJ in pomanjkljivih komunikacijskih možnosti se je dolgo lahko izogibalo problemom, ki jih je porajalo preraščanje narodnoosvobodilnega gibanja in njegovih oboroženih sil v centralizirano državno organizacijo DFJ. Od sredine leta 1943, ko je Izvršni odbor OF prenesel svoje dotedanje suverene pravice na Vrhovni štab NOPOJ kot skupen organ, ni bilo nobenih novih momentov glede razpolaganja z vojaško silo, organizacijska vprašanja, kot so bila ustanavljanje velikih enot (divizij, korpusov) pa so še vedno reševali sporazumno.⁸

Za slovensko partizansko vojsko je napovedano preoblikovanje najprej pomenilo odpoved snovanju tretjega korpusa na Štajerskem, s čimer bi se zaokrožila organiziranost partizanske vojske na Slovenskem. Bistveno bolj daljnosežna pa je bila napoved, da bo slovenska partizanska vojska izgubila simbolno pomembno lastno avtonomno poveljstvo - Glavni štab, ki naj bi ga nadomestil armadni štab. "Istčasno se bo seveda likvidiral GŠ, a mesto njega bo vzpostavljen armijski štab." Sodobimo lahko, da je o osnovnih smereh vojaškega razvoja vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja bilo informirano iz najbolj kompetentnih virov že v začetku oktobra 1944, čeprav naj bi ta proces zadel enote NOV in POS šele nazadnje.⁹

Čeprav so bila vodstva delov Komunistične partije Jugoslavije (KP Slovenije, Hrvaške, pokrajinske organizacije) več ali manj na isti valovni dolžini kot centralno vodstvo, so vendar bila - hote ali nehote - glasniki tudi posebnih interesov vsaj dveh narodov, Slovencev in Hrvatov, ki jima predvojna vidovdanska centralistična organizacija države ni dovolila polno dihati. Eno od področij prikrajsanosti je bila vojska, ki je ohranila veliko elementov srbske vojaške tradicije in zakonodaje, zaradi sestave višjega generalskega kadra pa je bila tudi izrazito vezana na dvor in srbsko politično situacijo.¹⁰ Medvojna propaganda osvobodilnega gibanja je tema narodoma predstavljala ustanovitev partizanskih vojska kot zametke nacionalnih

⁸ ARS II, fond IO OF, fasc. 432/I, zapiska sej IO OF 13. 7. in 18. 8. 1943; prim. D. Guštin: Vloga in pomen oborožene sile v narodnoosvobodilnem boju v Sloveniji 1941-1945. Zgodovinski časopis, 45, 1991, št. 3, str. 474-476.

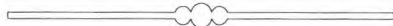
⁹ ARS I, 1487, depeše, depeša VŠ 26. 7. 1944: Izvori za istoriju SKJ, Dokumenti centralnih organa, knjiga 20, dok. 21, pismo E. Kardelja CK KPS 1. 10. 1944, str. 169 (dalje Izvori, DCO). Prim. Izvori, DCO, 21, dok. 21, zapisnik seje politbiroja KPJ 15. 11. 1944.

¹⁰ Prim. M. Bjelajac: Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Jugoslavije 1922-1935. Beograd 1994.

armad. Posebno izrazito je to vidno na slovenskem primeru, kjer je bilo to jeseni 1941 celo normirano z odlokom Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora, kar je predstavljalo, če ne drugega, vsaj programsko zavezo.¹¹ Vendar pa je že v letu 1943 prišlo tudi formalno do popolne podreditve slovenske partizanske vojske jugoslovanski pod poveljstvom Vrhovnega štaba in je slovenskemu političnemu vodstvu, IO OF, ostala le (po)svetovalna vloga, ki pa je bila zaradi tehnično omejenih možnosti poseganja Vrhovnega štaba večkrat potrebna. Glavni štab NOV in PO Slovenije je postal podrejeni štab, tehnična sredstva pa so omogočila to podrejenost postopoma tudi dejansko realizirati.¹² Menda je že marca 1944, v času 'zaostritve' odnosov med CK KPJ na eni strani in CK KPS in CK KPH na drugi strani, imel Vrhovni štab namen, da Glavne štabe preuredi v Glavne štabe NOV in POJ za Hrvatsko oziroma Slovenijo (in jih s tem 'reši' prevelikega obeležja nacionalnega), vendar iz tega ni bilo nič, morda tudi zaradi vnaprejšnjega protesta sekretarja CK KPH Andrije Hebranga.¹³ Že 22. januarja 1944 je bil razpuščen Glavni štab za Črno goro in Boko (Kotorsko), njegove enote pa dodeljene 2. udarnemu korpusu.¹⁴

Ustrezen trenutek za reorganizacijo NOV in POJ je nastopil potem, ko je partizanska vojska ob veliki pomoči Rdeče armade zasedla in obvladala Srbijo, nato pa skupaj z bolgarsko vojsko še Makedonijo, ki so jo zapustile umikajoče se nemške sile armadne skupine E. Vrhovni štab, ki je ob pomoči sovjetskih vojaških svetovalcev oblikoval vojaško organizacijo, jo je izpeljal decembra 1944, v obdobju mirovanja frontnih operacij in potem ko je lahko izvedel množično mobilizacijo v Makedoniji in Srbiji; ta je omogočila septembra in oktobra 1944 ustanoviti štiri (nekaj časa 5) nove korpuse, dva v Srbiji in dva v Makedoniji. Na podlagi dogovora s Sovjetsko zvezo med bivanjem Josipa Broza Tita v Moskvi zadnji teden septembra je NOV in POJ dobila do konca leta celotno oborožitev in vojaško opremo za 12 pehotnih divizij. S tem orožjem so oborožili predvsem enote 1. proletarskega korpusa in Južne operative skupine divizij, bodoči I. in II. armado. Formiranje in oborožitev dveh letalskih divizij in tankovske brigade se je zavleklo v prve mesece leta 1945.¹⁵

Prva poteza vojaške reorganizacije je bilo oblikovanje treh armad. Iz enot, ki so bile na obeh straneh frontne črte v Sremu in Bosni, je Vrhovni štab 1. januarja

¹¹ Prim. D. Guštin: Konceptualni razvoj partizanstva v letu 1941. Prispevki za novejšo zgodovino, 32, 1992, št. 1-2, str. 120-121.

¹² D. Guštin: Vloga in pomen oborožene sile v narodnoosvobodilnem boju v Sloveniji 1941-1945. ZČ, 45, 1991, št. 3, str. 472-474, 477.

¹³ Izvori, DCO, 16, dok. 112; J. Vodušek Starič: Prevzem oblasti 1944-1946, str. 77-78, 80-82.

¹⁴ N. Anić - S. Joksimović - M. Gutić: Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, Pregled razvoja oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta 1941-1945. Beograd 1982, str. 569 (dalje Anić, NOV Jugoslavije).

¹⁵ Izvori, DCO, 20, str. 439-440; 21, dok. 21, zapisnik seje politbiroja KPJ 15. 11. 1944. Tedaj je bilo konstatirano, da je potrebnih še 100.000 pušk, da bi po zmagi nad Nemčijo lahko oblikovali 30 divizij. 9. 1. 1945 sta Andrija Hebrang in Arso Jovanović v Moskvi zaprosila za oborožitev in opremo za 20 pehotnih divizij, 3 artilerijske in 2 tankovski brigadi, inženjersko in letalsko divizijo. Po odobritvi 10. 2. 1945 je orožje začelo prihajati marca 1945, vendar večina šele po koncu vojne. Glej L. Gibianskij, nav. d. str. 56.

1945 ustanovil tri armade NOVJ (I. armada je imela 5 divizij, II. armada 5 divizij, operativno ji je pripadel tudi III. korpus; III. armada je imela 3 divizije in operativno podrejena VI. in X. korpus).¹⁶ Formacijsko so bile armade navidez podobne okrepljenim korpusom (nadaljevanje značilnega partizanskega formacijskega prehitavanja realne situacije); še največja razlika je bila izločitev zalednih vojaških ustanov iz armad. Korpusi so zdaj v novi organizaciji operativne vojske izpadli in bili ukinjeni. Vendar pa so armade dobile v svojo pristojnost tudi najbližje korpuse, ki so delovali za nemško frontno črto. Ta oblika postopnega vključevanja partizanskega dela vojske se je ohranila do konca vojne, ko je bil kot zadnji podrejen IV. armadi 27. aprila 1945 IX. korpus na Primorskem. Neposredno podrejeni generalštabu so ostali II., III. in V. korpus v Črni gori in Bosni.¹⁷

Vzporedno z organizacijo operativne vojske je potekala tudi (re)organizacija zaledne vojske, pravzaprav je šele tedaj zaledna vojaška funkcija postala res (raz)ločena. Marca 1945 je bilo ustanovljeno poveljstvo zaledja ("Komanda pozadine"; komandant je postal generalporočnik Jaka Avšič), ki je prevzelo vse vojaške naloge oskrbe in urjenja. Ob tem so zaledne vojaške organizacije še vedno ostale podrejene Glavnim štabom Srbije oziroma Hrvatske,¹⁸ analogno je veljalo torej tudi za Slovenijo. Kardelj je v že omenjenem direktivnem pismu opozoril: "Stremite torej za tem, da bo osvobojen čimvečji teritorij, da bo na tem teritoriju vzpostavljena krepka vojaška oblast poleg civilne."¹⁹

V februarju 1945 pa se je v najožjem vojaškem krogu izoblikoval pogled tudi na dokončanje vojaške organizacije. V osvobojeni južni Dalmaciji in dalmatinskem zaledju se je zelo okrepil VIII. korpus, tudi s prekomorskimi brigadami; ta je služil za jedro nove armade. IV. armada je bila ustanovljena 2. marca 1945; za osnovo je dobila 5 divizij VIII. korpusa, vanjo pa je bil operativno vključen po enakem modelu kot je bil uporabljen dva meseca prej, poleg XI. korpusa tudi VII. korpus; medtem ko IX. korpus za vključitev sploh še ni prišel na vrsto. Pač pa je bila IV. operativna cona nekaj časa podrejena neposredno generalštabu.²⁰

S tako razdelitvijo enot je vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja izgubilo še upanje v oblikovanje armade v okviru NOV in POJ, ki bi jo sestavljale enote NOV in POS, nacionalno večinsko slovenske, kakor mu je bilo nakazano jeseni 1944. Najožje vodstvo KPS je najbrž zato še enkrat posredovalo po partijski liniji prek Franca Leskoška - Luke, ko je bil ta v začetku marca 1945 na posvetih v

¹⁶ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 25. Beograd 1989, str. 174-177.

¹⁷ Prav tam; Anić, *NOV Jugoslavije*, str. 530-531; Z. Klanjšček: Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske. Ljubljana 1999, str. 421. Klanjšček sicer ocenjuje takšno organizacijo bojevanja kot "veliko strateško prednost". Prim. Z. Klanjšček: *Vloga NOV in PO Slovenije v zaledju jugoslovansko-nemškega bojišča v končnih operacijah za osvoboditev. Osvoboditev Slovenije 1945*, Ljubljana 1977, str. 139. O širših posledicah hitre rasti NOV in POJ pozimi 1944/45 glej J. Vodušek Starič: *Prevzem oblasti 1944-1946*, str. 197-205.

¹⁸ J. Broz Tito, *Sabrana djela*, knj. 25, str. 164, radiogram GŠ Hrvatske 31. 12. 1944; knj. 27, str. 15, radiogram GŠ Hrvatske 9. 3. 1945.

¹⁹ Izvori, DCO, 20, dok. 21, pismo E. Kardelja 1. 10. 1944.

²⁰ Uroš Kostić: *Osvobodjenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945: ofanziva jugoslovenske 4. armije*. Beograd 1978, str. 50-52; Anić, *NOV Jugoslavije*, str. 530-532.

Beogradu. Moralo pa je nato ugotoviti, da v trenutni situaciji tovrstna slovenska želja ne pride v poštev. Edina sled o tedaj potekajoči akciji je zabeležka seje CK KPS 7. marca 1945 v dveh verzijah: "Za slov./ensko/ armijo danes ne - v perspektivi po osvoboditvi. / V perspektivi slovenska armija."²¹ Edino, kar je uspelo doseči, je torej bila obljuba, da bodo po obdobju konsolidacije in dokončanja revolucije, ki naj bi terjala centralizacijo, takšne slovenske želje upoštevane.²²

Dan pred ustanovitvijo IV. armade, 1. marca 1945 je Vrhovni štab normiral tudi strateško ureditev vojaškega vprašanja. Dotedanjo NOV in POJ je Josip Broz Tito kot poverjenik za ljudsko obrambo DFJ preimenoval v Jugoslovansko armado in jo naredil za državno vojsko DFJ in to še prej, preden je bila 7. marca ustanovljena skupna začasna vlada DFJ, ne da bi bila Glavna štaba NOV in PO Slovenije in Hrvatske prej obveščena. Slednji pa je s preimenovanjem NOV in POJ v JA pridobil nov naziv in še bolj nov status, saj je postal Glavni štab JA za Slovenijo, s čimer je bil opredeljen kot podrejeni teritorialni štab.²³

Mesec pozneje, tik pred začetkom sklepnih operacij, ki so imele za cilj slovensko ozemlje, je na seji CK KPS povedal Boris Kidrič: "V zvezi s potrebo enotne močne vojske in enotnosti Jug.[oslavije] bila nova stopnja reorganizacije. (...) GŠS ostane še operativna komanda, dokler se VII. in IX. korpus ne združita. Politični pomen GŠS, ki ga ima postopno zmanjševati - sodelovanje - prisvajanje. (...) Danes slovenskih sil za armijo ni - ob prvi možnosti združen VII. in IX. korpus - nujno stvarjanje regularnih edinic v sklopu IV. armije."²⁴ Istočasno je Izvršnemu odboru OF povedal, da sledi reorganizacija in modernizacija vojske in da naj bo pri tem vzgled IV. armada.²⁵ Iz zadrege, kako odpraviti nekaj, kar so intimno cenile kot velik dosežek in kar je propaganda narodnoosvobodilnega gibanja do tedaj povzdigovala, je tudi izviralo ravnanje vrha slovenskih oblasti s problemi, ki so jih na osebni ravni doživljali dotedanji partizanski poveljniki, oficirji in borci, vključno s samim Kidričem.²⁶

II.

Kljub temu da je organizacijsko pobudo glede vojske v zadnjem letu vojne povsem prevzemal Vrhovni štab oziroma generalštab skupaj s Poverjeništvom oziroma Ministrstvom za ljudsko obrambo, je bila slovenska partizanska vojska,

²¹ ARS I, KPS II, šk. 1, zapisek seje CK KPS 7. 3. 1945.

²² O nujnosti centralizacije je slovenski delegaciji govoril že J. Broz Tito na sestanku po koncu zasedanja AVNOJ-a v Jajcu 1. decembra 1943. Glej ARS II, IO OF, fasc. 432/I, zapisek pogovora slovenske delegacije s tov. Titom 1. 12. 1943.

²³ ARS II, fond GŠ NOV in POS, fasc. 41/II, depeša GŠ NOV in POS VŠ 3. 3. 1945; fasc. 19/I, odluk poverjenišтва za ljudsko obrambo DFJ (prepis), 1. 3. 1945. Podobno je bilo zmeden tudi CK KPS, ki je 2. marca z radiogramom spraševal za direktive ter kaj bo z GŠ Slovenije ter IX. korpusom. Prim. ARS I, KPS II, depeše, depeša 2. 3. 1945.

²⁴ ARS I, CK KPS II, šk. 1, zapisek seje CK KPS 29. 3. 1945; T. Ferenc: Priprave na konec vojne. Slovenija v letu 1945, zbornik referatov, str. 26.

²⁵ ARS II, IO OF, fasc. 432/I, zapisek seje IOOF 31. 3. 1945.

²⁶ Prim. L. Ambrožič, Po čem je zmaga. Maribor 1988, str. 35-41.

NOV in PO Slovenije, dovolj daleč in v dovolj specifičnem položaju, da je bilo še vedno mogoče in smiselno tudi lastno organizacijsko delovanje, bodisi da je šlo za prilagoditev ukazov Vrhovnega štaba, bodisi za lastno pobudo.²⁷ Premišljevanja o slovenski vojaški organiziranosti v zaključnem obdobju vojne so dobila tudi konkretnější odraz v organizacijskih načrtih, ki jih je pripravljala Glavni štab NOV in PO Slovenije. Ta je poleti 1944 s številčno in strokovno krepitvijo postal res tudi štab s specializiranimi oddelki. Načrtovanje kompleksne vojaške organizacije za čas do konca vojne in še čez je potekalo vse do končnih odločitev. Načrte je mogoče videti predvsem kot izraz samosvojega snovanja na vojaškem področju, v okoliščinah pomanjkanja organizacijskega dela Vrhovnega štaba oziroma generalštaba JA, zrcalijo pa tudi ambicije in namene vodstva slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja na vojaškem področju.

Navodila za organizacijo korpusnih in conskih vojaških oblasti je izdal Glavni štab NOV in POS konec septembra 1944. Predstavljala so materializacijo navodila Josipa Broza Tita, da mora Glavni štab "ukreniti vse, da bi bile naše enote sposobne zasesti ozemlje, ki nam pripada". Bila so bistveno manj ambiciozna kot načrt sam, namenjena pa so bila postopnemu osvobajanju slovenskega območja, ki so ga predvidevali v primeru izkrcanja zaveznikov v Istri.²⁸ Načrt je predvidel postopno ustanavljanje krajevnih poveljstev (komand mest) in področnih poveljstev (komand področij), upošteva civilno upravno delitev, "da se s tem doseže lažje sodelovanje med vojaško in civilno oblastjo".²⁹ Podrobnejšo razdelavo nalog pa je najti v Navodilu št. 2, ki je bilo namenjeno za "organizacijo vojaške oblasti v momentu osvobajanja slovenskega ozemlja in dokončnega vzpostavljanja oblasti". Formulacija kaže, da so bila navodila pripravljena za primer zavezniškega izkrcanja v Istri in posledične osvoboditve dela slovenskega ozemlja. Navodila sicer ne vsebujejo organizacijske sheme, jo je pa mogoče iz njih rekonstruirati. Za slovensko območje je bilo predvidenih 7 komand mest, katerih štabi naj bi hkrati predstavljali poveljstva istoimenskih vojaških področij: Trst, Gorica, Ljubljana, Celovec, Celje, Maribor in Ptuj. Tem naj bi bila podrejena krajevna poveljstva, vzpostavljena upošteva meje civilnih okrožij (načrt upravne razdelitve Slovenije je izdelal odsek za izgradnjo narodne oblasti SNOS šele 11. oktobra).³⁰

Kmalu po prevzemu funkcije v. d. komandanta Glavnega štaba NOV in POS, kar se je zgodilo 25. novembra 1944, je Dušan Kveder-Tomaž naročil organiza-

27 Prim. Miroslav Stepančič: Organizacijski razvoj Glavnega štaba Narodnoosvobodilne vojske i partizanskih odreda Slovenije (II. deo). Vojnoistorijski glasnik XXV, 1974, št. 1, str. 75-95; Sonja Reisp: Organizacijski sestav Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet in Glavnega štaba Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije ter dejavnost oddelkov Glavnega štaba. Dipl. naloga, 77f., rkp.; Knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino, Ljubljana.

28 Priprave so izvajali tudi civilni organi ves september 1944. Prim. M. Mikuž: Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, IV. Ljubljana 1973, str. 158-162; cit. str. 162; ARS II, IO OF, fasc. 432/I, seja predsedstva SNOS 1. 9. 1944.

29 ARS I, fond 1482 - Gradivo vojaških enot NOV in POS, a. š. 6632, Navodila št. 1 za organizacijo korpusnih in zonskih vojaških oblasti, 30. 9. 1944.

30 ARS I, fond 1482, a. š. 6635, Navodila št. 2 za organizacijo vojaške oblasti, edinic in dela, 28. 9. 1944; M. Mikuž, nav. d., str. 177; T. Ferenc: Priprave na konec vojne. Slovenija v letu 1945; zbornik referatov, str. 15-16.

cijskemu oddelku svojega štaba "organizacijsko pripraviti vojaško oblast za čas osvoboditve".³¹

Organizacijski oddelek Glavnega štaba je najbrž na to pobudo sestavil elaborat, ki je povzel dotedanje organizacijske izkušnje v zasnovo nove organiziranosti Glavnega štaba - ne glede na že omenjeno opozorilo, da bo ta razpuščen - ki predstavlja optimizacijo dotedanje organizacije.

Načrt v obliki ukaza je predvidel, da se štab razdeli v tri dele: komandni del, generalštab in pomožni del.³² Komandni del naj bi sestavljali le najvišji poveljniki: komandant in politični komisar, namestnik komandanta in načelnik štaba. Ti štirje naj bi poveljevali oziroma upravljali, neposredno ali prek oddelkov, vsem enotam in ustanovam NOV in PO Slovenije. Osrednji del štaba naj bi sestavljal generalštab, ki bi ga vodil načelnik štaba. Tega bi sestavljali oddelki, samostojni odseki in referati:

- oddelki: operacijski, organizacijski, obveščevalni, ekonomski, prometno-tehnični, sanitetni, veterinarski, politični, personalni, propagandni, sodni ter oddelka za zveze in za šifre.³³

- geodetski odsek in zvezni oficir pri zavezniških misijah.

Subordinacija naj bi bila deljena med načelnika štaba (disciplinska vsi oddelki, strokovna pa vsi oddelki razen štirih) in političnega komisarja (strokovna za politični, personalni, propagandni in sodni oddelek). Načelnik operacijskega oddelka je bil hkrati tudi prvi pomočnik načelnika štaba in je po planu vodil ter koordiniral operacijski, obveščevalni in oddelka za zveze in šifre. Drugi pomočnik je po tej shemi vodil delo organizacijskega, ekonomskega, sanitetnega, veterinarskega, prometno-tehničnega oddelka, pod njegovo pristojnost pa je sodil tudi zvezni oficir za zavezniške misije.

Avtor je podrobno razdelal organizacijo in naloge posameznih oddelkov. Operativni oddelek naj bi imel operacijski in študijski odsek, organizacijski oddelek organizacijski, formacijski, mobilizacijski, statistični, inženirski odsek, šolski in odseka za oborožitev in za motorizacijo. Obveščevalni oddelek naj bi se delil na informativni in odseka za vojsko in za inozemstvo. Politični oddelek naj bi bil pomožna strokovna služba političnega komisarja. Pomožni del Glavnega štaba naj bi sestavljala Glavna administracija, cenzurna služba in komanda baze.³⁴

Odredba sicer ima tudi končne izvršne določbe, vendar pa je iz besedila, ki je na voljo, razvidno, da gre le za koncept, ki je bil še dopolnjevan, a nikoli ni bil izvršen.

³¹ Milan Lah: Poveljnik Glavnega štaba NOV in PO Slovenije. V: Dušan Kveder-Tomaž: O osvobodilni vojni. Ljubljana 1975, str. 234-235. Prim. Vida Rojic: Dušan Kveder Tomaž Maribor 1976, str. 260-261.

³² ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 32/II. Načrt ni datiran, glede na predvideni podpis ni mogel nastati pred sredo novembra 1944, po dikciji uvoda pa bi bilo soditi, da je nastal pred zaključnimi operacijami Jugoslovanske armade.

³³ Vrhovni štab je v začetku leta 1945 imel naslednje oddelke: personalni, obveščevalni, artilerijski, ekonomski, tehnični, inženirsko-tehnični, sodni, propagandni, sanitetni in oddelke za zveze, k njemu pa je sodila še "Avtokomanda". Prim. J. Broz Tito, Sabrana djela, 25, str. 191.

³⁴ ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 32/I.

Najbrž se prav na ta načrt nanaša radiogram Vrhovnega štaba v začetku januarja 1945, v katerem zahtevajo na vpogled načrt organizacije vojske. Predvidevati je mogoče, da so zanj izvedeli iz pripovedovanja medtem v Vrhovni štab premeščene podpolkovnika Danila Trampuža (ki je najbrž bil njegov avtor). Ni znano, ali je vpogled imel kakršnekoli delovne posledice.³⁵

III.

Izdelovanje načrtov za zaključno obdobje vojne in po njej se je v prvih mesecih leta 1945 nadaljevalo. Celovit "Načrt za Komando Slovenije", izdelan je bil v februarju in začetku marca 1945 v organizacijskem oddelku Glavnega štaba NOV in PO Slovenije pomeni prilagoditev vojaške organizacije v Sloveniji trenutni vojaškopolitični situaciji, pričakovani osvoboditvi Slovenije, novi federalni ureditvi države ter seveda že uvedenim elementom vojaške ureditve. "Pri organizaciji vojaške uprave zaledja Slovenije je bila vodilna misel ustvariti tako upravo, katera bo odgovarjala miselnosti in potrebam slovenskega naroda v sklopu federativne Jugoslavije."³⁶ Vojska naj bi organizirala svoje zaledje tako, da se bo vojaško-teritorialna razdelitev ujemala s civilno, in to na vsem etničnem območju.³⁷ Glede na spornost Primorske je izvršni odbor OF sočasno sklenil, da bo NOV in POS zasedla vso Primorsko in tam vzpostavila vojaško oblast. To naj bi, enako kot civilno, priznavali tudi zahodni zavezniki.³⁸

Čeprav je bil načrt namenjen ureditvi obdobja do prehoda v mirnodobno vojaško ureditev in demobilizacije, sega po nekaterih implikacijah še v obdobje po koncu vojne. Načrt je že upošteval novo zgradbo Jugoslovanske armade, saj je izločil operativno vojsko in obravnava le organizacijo zaledne vojaške oblasti. Načrt je tudi impliciral dokončanje vojaške organizacije slovenskega ozemlja z ustanovitvijo tretjega korpusa oziroma vsaj korpusnega vojaškega območja, ki bi obsegalo Štajersko (brez Celja), Prekmurje in Koroško južno in severno od senžermenske meje. Izjema iz te sheme je bila le slovenska morska obala, ki je pripadala "Primorskemu obalnemu sektorju, ki je podrejen Štabu mornarice Vrhovne komande in v njegov delokrog spada: obramba obale z morske strani, vsa obalna služba in luke Slovenskega primorja z ladjedelnicami (...)"³⁹

Komanda Slovenije je bila po tem načrtu sestavljena iz poveljniškega dela, ki so ga sestavljali komandant, politični komisar in načelnik štaba, poveljevali pa so preko generalštaba Komande Slovenije. Ta naj bi bil sestavljen iz kabineta in devetih oddelkov: organizacijskega, personalnega, sodnega, propagandnega, ekonomskega, vojnotehničnega, prometnega, sanitetnega in veterinarskega.⁴⁰ Zamišljeno je bilo, da bi Komanda Slovenije imela oficirsko in podoficirsko šolo, svojo

³⁵ ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 41/III knjiga depeš, depeša VŠ 9. 1. 1945.

³⁶ ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 34/III, spremni dopis organizacijskega oddelka GŠ JA za Slovenijo 5. 3. 1945.

³⁷ M. Mikuž: Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, V. Ljubljana 1973, str. 7.

³⁸ ARS II, IO OF, fasc. 432/II, zapisnika sej IO OF 9. 3. 1945 in 31. 3. 1945.

³⁹ ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 34/III, spremni dopis organizacijskega oddelka 5. 3. 1945.

⁴⁰ ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 34/III, Sestav Komande Slovenije.

vojaško godbo in vojaški muzej, poleg tega pa tudi lastne tiskarne in razmnoževalnice.

Najpomembnejši je bil organizacijski oddelek, v katerega je spadala vsa organizacija teritorialnih zalednih poveljstev, oficirska in podoficirska šola ter dopolnilna brigada. Sodnemu oddelku je bilo podrejeno upravno razsodišče ter uprava vojaških taborišč in vojaške kaznilnice.⁴¹

Pristojnosti Komande Slovenije so bile podrobno določene s seznamom nalog. Vojaška oblast je naštela v pregledniku kar 22 skupin nalog, ki naj bi jih opravljala in dejansko vsebujejo vse vojaške naloge razen bojevanja.⁴² Tako so ji sodile oskrba in nastanitev operativnih enot, sodna služba, zdravljenje bolnikov, izdelovanje in skladiščenje vseh potrebščin za vojsko, mobilizacija in zbiranje statističnih podatkov za vojaško rabo, izvajanje prisilnega odkupa in rekvizicije, vzdrževanje in izdelava komunikacij, prevozi po vseh komunikacijah, adaptacije in popravila stavb, vzdrževanje telefonske, telegrafske in poštne službe. Zaledne enote so tudi izvajale cenzuro in obveščevalno dejavnost, evakuacijo in vodile propagando.⁴³

Vojaško oblast na slovenskem območju naj bi sestavljale poleg poveljstva vojna (vojaška) okrožja, vojni okraj in krajevni vojni poročevalci. Vojaška uprava naj bi se teritorialno povsem ujemala s civilno. Načrt to tudi izrecno poudarja: "Teritorij Slovenije se deli na toliko vojnih okrožij in vojnih okrajev, kolikor bo Slovenija imela civilno-upravnih okrožij in okrajev. Tu so mišljeni tudi mestni okraj (tj. 7 do 8 vojnih okrožij, vsako okrožje z 12 do 17 vojnih okrajev). Radi popolne povezanosti vojnih in civilnih oblasti se teritorij vojnega okrožja in vojnega okraja krije z mejami civilno-upravnega okrožja in okraja in je sedež komande okrožja oziroma vojnega okraja v istem mestu ali kraju, kakor odbor civilno-upravnega okrožja ali okraja."⁴⁴ Načrt je torej predvidel popolno ujemanje območij vojaške in civilne uprave na okrajni in okrožni ravni. Poleg tega pa naj bi velika mesta: Ljubljana, Trst, Gorica, Beljak, Celovec, Maribor in Celje dobila svoja poveljstva mesta, "ki odgovarja samostojnemu civilno-upravnemu okraju /magistatu/ dotičnega mesta" in so bila podrejena neposredno korpusnim vojaškim področjem. Razdeljena so bila na okrajna poveljstva, ki so prostorsko ustrezala četrtni upravni razdelitvi (tako npr. Trst na sedem "komand mest").⁴⁵

Po tem načrtu je bilo območje Slovenije sestavljeno iz treh korpusnih vojaških področij: VII. (Ljubljansko, Novomeško in Celjsko vojno okrožje), IX. (Goriško in Tržaško vojno okrožje) in "x. korpusa" (Beljaško, Celovško in Mariborsko vojno okrožje). Vseh osem vojnih okrožij naj bi imelo 8 mestnih poveljstev in kar 98 okrajnih poveljstev, poleg tega pa še 9 glavnih in 15 navadnih zalednih postaj (skladišč, op. p.).⁴⁶ V končni različici pa je bila organizacija nekoliko spremenjena. Beljaško vojno okrožje je izpadlo, saj so ga združili s Celovškim, tako da je to

41 Prav tam.

42 Prav tam.

43 Prav tam.

44 ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 34/III, spremni dopis organizacijskega oddelka 5. 3. 1945.

45 ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 34/III, Komanda Slovenije.

46 Prav tam.

obsegalo celotno južno območje Koroške, vključno z okraji Dravograd, Jesenice in Pontabelj.⁴⁷

Sama Komanda Slovenije naj bi bila sestavljena iz ožjega štaba, generalštaba z devetimi odseki in dvema referatoma, poleg tega pa še 3 poveljstva (železnice, plovbe, avtomobilsko), sedmih uprav skladišč in služb, glavne vojaške in glavne živinske bolnice ter oficirske šole.⁴⁸

Načrt pa ni bil zgolj papirnat. Za večino organov je tudi predvidel, kako in iz katerih dotedanjih organov naj bi se oblikovali. Tako pravi za organizacijski oddelek, da "se formira iz Organizacijskega oddelka Gl. štaba Slovenije", oddelku pripadajočo novo vojnovarstveno sekcijo naj bi formiral načelnik operacijskega oddelka GŠS. Formacijska mesta celotne komande so bila zelo številna. Organizacijski oddelek je imel 32 normiranih mest.⁴⁹ Ekonomski odsek je imel predvidenih 25 nameščenih, vojno tehnični 20, sodni 22 brez osebja vojaških sodišč, personalni 22, poveljstvo železniških prog skoraj 500.⁵⁰

IV.

Januarja in februarja 1945 je Generalštab JA izvajal postopno urejanje vojaško-teritorialne oblasti na osvobojenem območju vzhodne Jugoslavije. V začetku marca je terjal, da Glavni štab pošlje podrobne načrte vojaškoteritorialne razdelitve slovenskega ozemlja tako glede delitve na vojaška področja kot glede na primerjavo s civilno razdelitvijo.⁵¹ Predvidevamo lahko, da je bil načrt Komande Slovenije poslan v Beograd.

Prav takrat, v marcu 1945 je dobilo Ministrstvo za ljudsko obrambo ukaz, da pripravi načrt prehoda JA v mirmodobno sestavo. Zahtevani načrt mirmodobne organizacije JA je skupina v ministrstvu pod vodstvom generala Mihaila Apostolskega pripravila do 9. aprila, ko ga je predala načelniku generalštaba JA. Načrt so sestavljali trije deli: načrt mirmodobne sestave operativnih enot, načrt vojaškoteritorialne ureditve in načrt za šolanje vojaških oseb.⁵² Načrt mirmodobne organizacije JA je predvidel razvoj šestih armad, analogno k temu pa 6 armadnih vojaških območij, ki bi se delile na poveljstva glavnih mest in še okrožne vojaške oddelke ter okrajne mobilizacijske referente.⁵³ Predvidevati je mogoče, da tega načrta Glavni štab JA za Slovenijo do konca vojne ni poznal.

Takoj po osvoboditvi zahodnega dela slovenskega ozemlja se je v Trst premaknil tudi Glavni štab JA za Slovenijo. Potem ko je bilo že od marca 1945 jasno,

47 ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 34/III, priloga 1, Pregled komand vojnih okrožij in komand vojnih okrajev.

48 Prav tam.

49 ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 34/III, Organizacijski oddelek.

50 ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 32/II, 34/III.

51 ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 41/III, radiogram VŠ 2. 3. 1945; Anić, NOV Jugoslavije, str. 524-526.

52 ROS SFRJ; Đ. Novosel - I. Nikezić: Savezni sekretariat za narodnu odbranu I. Beograd 1990, str. 54.

53 Anić, NOV Jugoslavije, str. 527.

da prehajajo njegove operativne enote pod poveljstvo armad, je konec aprila od Vrhovnega štaba dobil izrecno potrditev, da ostaja njegova pristojnost nad vojaškoteritorialno organizacijo nedotaknjena.⁵⁴ Glavni štab je takoj začel pripravljati kadrovske popolnitev potrebnih poveljstev.⁵⁵ Vojaškoteritorialna oblast je pomenila "najvišji vojaško-disciplinski organ", torej je imela v pogledu vzdrževanja reda, varnosti in ugleda Jugoslovanske armade primat tudi nad operativnimi enotami višjega ranga. V vprašanih oskrbe, intendance, prometa pa so bili organi vojaškoteritorialne oblasti podrejeni Poveljstvu zaledja.⁵⁶

1. maja 1945 je Glavni štab JA za Slovenijo izdal ukaz, s katerim je "z ozirom na preformiranje zalednih vojnih oblasti" uvedel vojaškoteritorialno oblast na vsem slovenskem ozemlju. Ta je bila sestavljena iz Tržaškega (politični okrožji Trst in Gorica), Ljubljanskega (politični okrožji Ljubljana in Novo mesto), Mariborskega (politični okrožji Maribor in Celje) in Celovškega vojaškega področja (politično okrožje Celovec). Vsa so bila "začasno neposredno podrejena Glavnemu štabu za Slovenijo".⁵⁷ Poveljstva mest Trst, Gorica, Ljubljana in Maribor so bila neposredno podrejena Glavnemu štabu.

Za osnovo odloku je očitno služila zgoraj navedena študija. Vendar pa je iz tega odloka izpadla ustanovitev najvišjega organa vojaške oblasti na vsem območju Slovenije, torej nekakšnega "poveljstva Slovenije" « - najbrž prav zaradi upoštevanja realne situacije, saj so v Slovenijo prihajale armade JA, ne da bi bilo jasno, kako se bodo razporedila armadna vojaška območja, vojaška teritorialna poveljstva pa so bila nujna zaradi vzdrževanja reda na osvobojenih območjih, še posebej na zahodnem delu nacionalnega območja, kjer je bilo pričakovati tudi zavezniško zasedbo.

Najpomembnejše vojaškoteritorialno poveljstvo je bilo poveljstvo mesta Trst. To je že vodilo vstajo v mestu med boji za njegovo osvoboditev. Takoj po osvojitvi dela mesta je bil (najbrž ob Kvedrovi prisotnosti) že 1. maja imenovan nov štab, v katerem je svojo funkcijo ohranil le politični komisar Franc Štoka, za komandanta pa je bil postavljen polkovnik Vladimir Vodopivec.⁵⁸ Poseben pomen vojaške oblasti v Trstu se je pokazal s takojšnjim posegom generalštaba JA. 3. maja 1945 je bil imenovan za komandanta mesta generalmajor Josip Černi, komandant Vojne mornarice DFJ in nato še v. d. komandanta Glavnega štaba JA za Slovenijo generalmajor Dušan Kveder za namestnika komandanta mesta.⁵⁹ Černi pa naj bi

⁵⁴ ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 41/III, knjiga depeš, radiogram VŠ 29. 4. 1945.

⁵⁵ Branko Babič, Vladimir Šenk, Vladimir Vodopivec: V Trstu. V: Dušan Kveder-Tomaž: O osvobodilni vojni, str. 239. Avtorji trde, da je bil že takrat, v Skradu v Gorskem kotarju, Kveder predviden za komandanta mesta Trst, skupaj z delom štaba.

⁵⁶ ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 18/I, dopisa generalštaba GŠS 13. 4. 1945.

⁵⁷ ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 18/I, odredbe GŠ št. 38, 1. 5. 1945, št. 41, 3. 5. 1945.

⁵⁸ Glej op. 54, str. 240; Vida Rojic: Dušan Kveder Tomaž. Maribor 1976, str. 270. Osnutki prvih ukazov komande mesta Trst navajajo kot komandanta Vodopivca, objavljeni pa so bili s podpisom generalmajorja Josipa Černija. ARS I, fasc. 321/IV, odredbe komande mesta Trst 3. 5. - 8. 5. 1945.

⁵⁹ Ukaz o imenovanju Černija in Kvedra ni znan, izdati ga je mogel tudi zgolj ustno načelnik generalštaba Arso Jovanović, ki je bil pri štabu IV. armade JA. Kveder je prispel v Trst 7. 5. 1945, za komandanta mesta pa naj bi bil imenovan 6. 5. 1945 (v op. 54 nav. d., str. 240) ali 8. 5. 1945 (V. Rojic, nav. d., str. 270).

bil že 5. maja imenovan za poveljnika vojaškopomorskega sektorja severnega Jadrana.⁶⁰ Že nekaj dni nato (8. maja; prva podpisana odredba je datirana z 9. majem) je bil Kveder imenovan za komandanta mesta, odseke pa so okrepili z moštvo oddelkov Glavnega štaba.⁶¹ Tudi v Gorici je 1. maja 1945 začelo z delom poveljstvo mesta Gorica, njegov poveljnik je bil major Aco Zupanc in politični komisar Jože Kuk.⁶²

Za komandanta Ljubljanskega vojaškega področja, ki je bilo formirano 1. maja 1945 na območju političnih okrožij Ljubljana in Novo mesto, imelo pa je podrejena krajevna poveljstva Novo mesto, Kočevje, Logatec, Grosuplje, Črnomelj, Litija, Kranj, Radovljica in Kamnik, je bil imenovan major Ivan Jakič - (Jerin), politični komisar je postal major Alojz Nusdorfer, načelnik štaba pa ni bil postavljen. Začasno je bilo neposredno podrejeno Glavnemu štabu JA za Slovenijo.⁶³ 3. maja 1945 je bilo ustanovljeno še poveljstvo mesta Ljubljana (iz dotedanjega krajevnega poveljstva Metlika), ki je bilo prav tako neposredno podrejeno Glavnemu štabu. Za komandanta je bil imenovan polkovnik Slavko Vrhovec, za političnega komisarja Bogomir Peršič, načelnik štaba pa je bil kapetan Stanislav Pišler.⁶⁴ Že 10. maja ali dan prej pa je bil za komandanta mesta imenovan podpolkovnik Jože Borštnar, dotedanji komandant IX. korpusa.⁶⁵ Ko je ta bil mesec pozneje imenovan za direktorja železnic za Slovenijo, ga je 8. junija nasledil podpolkovnik Ivan Lokovšek-Jan, dotedanji namestnik komandanta mesta Trst.⁶⁶

Obenem z izdajo ukaza o organizaciji vojaške teritorialne oblasti je Glavni štab predpisal tudi organizacijo vojaških področij. Poleg ožjega štaba, sestojčega iz petih oficirjev (komandant, politični komisar, načelnik štaba, namestnik komandanta, pomočnik političnega komisarja), je bilo področje sestavljeno iz 8 odsekov (mobilizacijski, ekonomski, oborožitveni, sanitetni, veterinarski, prometni, za zbiranje vojnega plena, vodili so jih šefi odsekov) in senata področnega vojaškega sodišča. Poleg tega naj bi področje imelo krajevna poveljstva, poveljstvo dopolnilnih enot, intendantsko in skladišče oborožitve, taborišči vojnih ujetnikov in kaznjencev, vojaško in živinsko bolnico in prevozno enoto. Podobne, le skromnejše,

⁶⁰ Biografski podatki o generalmajorju Josipu Černiju tega ne potrjujejo. Černi je bil komandant Vojne mornarice do leta 1950. Prim. Vojna enciklopedija, Beograd 1971, zv. 2, str. 248; Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb 1956, zv. 2, str. 556.

⁶¹ ARS II, fond IX. korpus, fasc. 321/IV, odredbe komande mesta Trst 3. 5. - 12. 5. 1945. Namestnik komandanta je okoli 10. maja postal politično ustrezen (Italijan!) major Mario Jaksetich-Adriano, načelnik štaba pa polkovnik Vladimir Vodopivec. Prim. v op. 54 nav. d.; Nevenka Troha: Politika slovensko-italijanskega bratstva (Slovansko-italijanska antifašistična unija v coni A Julijske krajine v času od osvoboditve do uveljavitve mirovne pogodbe. Ljubljana 1998, str. 48, 50; M. Mikuz: Pregled zgodovine NOB, V, str. 152.

⁶² Primorski dnevnik, I, 16. 5. 1945, št. 3, Odlok št. 4; N. Troha, nav. d., str. 50.

⁶³ ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 18/I, odredba GŠ št. 38, 1. 5. 1945, odredba GŠ št. 44, nedat. Glavni štab je sicer pripravil odredbo o ustanovitvi Ljubljanskega vojnega področja iz dotedanjih Notranjskega in Belokranjskega že 20. aprila, vendar izgleda, da ni bila izdana, saj nima podpisa poveljujočih. Prim. ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 18/I, odredba GŠ JA za Slovenijo 20. 4. 1945.

⁶⁴ ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 18/I, odredbi GŠ št. 41, 43, 3. 5. 1945.

⁶⁵ Slovenski poročevalec, VI, 10. 5. 1945, št. 2.

⁶⁶ Slovenski poročevalec VI, 10. 6. 1945, št. 43.

so bile formacijske zahteve krajevnih poveljstev. Njihov ožji štab ni predvideval načelnika štaba, namesto odsekov pa so imeli v sestavi le referente za enaka področja dela.⁶⁷

18. maja 1945 je Generalštab Jugoslovanske armade izdal odlok, s katerim je odpravil še preostanek slovenske partizanske vojske, Glavni štab JA za Slovenijo.⁶⁸ Glavni štab je bil takrat ravno v pripravah na delno selitev v Ljubljano, v vojašnico na Taboru.⁶⁹ Način ukinitve je določil sam Glavni štab JA za Slovenijo. Ukazano je bilo, da se rapustijo "vsi oddelki, samostojni odseki in referati ter pripadajoče enote Glavnega štaba Slovenije".⁷⁰ Podrobno izpeljavo povelja je določil naslednje dni (v več različicah) štab sam. Po zadnji se je del oficirskega kadra - okoli 17 oficirjev in 80 podoficirjev in vojakov - vključil v Komando mesta Trst (poveljujoči generalmajor Dušan Kveder-Tomaž je bil že komandant omenjenega poveljstva mesta), preostali pa naj bi bili oddani "na razpoloženje" štaboma III. in IV. armade JA oziroma Narodni vladi Slovenije. Zaščitna 14. SNO brigada se je preoblikovala v Zaščitni bataljon Komande mesta Trst, dotedanji bataljon za zveze pa v vod za zveze pri Komandi mesta Trst.⁷¹ Vojaškemu območju IV. armade je bilo dodeljenih 23. maja okoli 50 oficirjev in prav toliko podoficirjev in tehničnega kadra, medtem ko so bili III. armadi dodeljeni le štirje propagandisti.⁷²

Vendar pa s tem poveljem generalštab ni ukinitel tudi vojaškoteritorialnih organov Glavnega štaba. Nasprotno, določil je, da se le podredijo poveljstvu IV. armade JA, prav tako kot enaki organi v Istri in Hrvaškem primorju. Podreditev poveljniku IV. armade je izrecno doletela tudi komandanta mestnega poveljstva v Trstu (komanda mesta Trst) generalmajorja Dušana Kvedra, najbrž v taki obliki zaradi načina prejšnjega imenovanja in dotedanjega visokega poveljniškega položaja.⁷³ S tem ukazom je tudi bilo razrešeno vprašanje teritorialne pristojnosti v Sloveniji nahajajočih se armad JA, saj so bila dodeljena območja DFJ pripadajoče Slovenije, Slovenskega primorja in Istre IV. armadi.

Najvišji organ vojaške zaledne oblasti na Slovenskem je ustanovil šele štab IV. armade, ko je 23. maja ustanovil poveljstvo vojaškega območja IV. armade, ki je teritorialno zajelo vse območje dotedanjega GŠ JA za Slovenijo, Istro in Hrvaško Primorje do Senja, medtem ko je bila meja območja v Gorskem Kotarju še nedoločena. Sedež območja je bil v Ljubljani. Le poveljstvu mest Trst in Ljubljana sta bili neposredno podrejeni štabu armade. Armada je poleg tega ohranila svoje poveljstvo zaledja ("komanda pozadine"), ki je funkcioniralo v tesni povezavi z vojaškim območjem armade "kot drugi ešalon štaba IV. armade".⁷⁴

67 ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 18/I, odredbi št. 39 in 40, 3. 5. 1945.

68 ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 41/III, knjiga depeš, depeša 18. 5. 1945.

69 ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 18/I, odredba GŠ št. 47, 18. 5. 1945.

70 ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 18/I, odredba 48, 24. 5. 1945; tudi fond IX. korpus NOVJ, fasc. 321, povelji GŠŠ 19. 5. in 23. 5. 1945. Predhodni različici povelja nista podpisani in se razlikujeta glede posameznih razporeditev.

71 Prav tam. Ukaz določa tudi, da je potrebno odpeljati ves arhiv v Ljubljano in ga predati šefu arhiva GŠ JA za Slovenijo majorju Franju Ančiku.

72 Prav tam.

73 ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 41/III, knjiga depeš, depeša VŠ 18. 5. 1945.

74 ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 147/I, naredba br. 18 23. 5. 1945.

Ob reorganizaciji je štab armade predvidel, da dotedanji štabi in poveljstva zaledne vojaške oblasti preidejo pod poveljstvo štaba vojaškega območja.⁷⁵ S tem se je nadaljevala vsaj v slovenskem delu armadnega območja vojaška teritorialna ureditev, ki jo je uvedel v začetku maja Glavni štab JA za Slovenijo, le da je že izpadlo Celovško vojaško področje. Celotno območje se je delilo na pet vojaških področij: Mariborsko (civilni okrožji Maribor in Celje), Ljubljansko (okrožji Ljubljana in Novo mesto), Tržaško s sedežem v Gorici (okrožji Gorica in Trst), Pazinsko (vsa Istra) in Primorsko-Goransko s sedežem na Sušaku. Mariborsko okrožje je imelo 10 okrajnih poveljstev, ki so zajemala po 2-4 civilne okraje, Ljubljansko 9, Tržaško 6, medtem ko za Pazinsko in Primorsko-Goransko področje ni natančnejših podatkov, slednji sta se poleg tega že 1. junija preoblikovali v Puljsko.⁷⁶ Skupaj je torej bilo na slovenskem območju brez Koroške severno od senžermenske meje 25 okrajnih vojaških poveljstev.

Zaradi občutljivosti pravkar osvo(bo)jenega območja je bilo v poveljstvo vojaškega območja IV. armade pritegnjeno veliko oficirjev slovenske narodnosti, dotedaj pripadnikov NOV in PO Slovenije. Vsi oficirji v štabu in oddelkih razen dveh so bili Slovenci, enako tudi v poveljstvih področij (Tržaško - komandant podpolkovnik Albert Jakopič, načelnik štaba podpolkovnik Franc Rustja; Ljubljansko - komandant major Mirko Lokar, načelnik štaba major Ivan Jakec, politični komisar major Alojz Nusdorfer; Mariborsko - komandant podpolkovnik Dušan Švara, načelnik štaba podporočnik Stane Šefman, politični komisar kapetan Miroslav Lipuž).⁷⁷ Generalmajor Dušan Kveder je bil ponovno imenovan za komandanta mesta Trst. Komandant vojaškega okrožja je postal generalmajor Lado Ambrožič - Novljan (v svojstvu pomočnika komandanta IV. armade) in načelnik štaba podpolkovnik Milan Lah. Ambrožič je pozneje svoje tedanje delo ocenil kot manj pomembno in "bolj ali manj pogrebniško".⁷⁸ Očitno so bili v te vojaške ustanove in enote pritegnjeni skoraj vsi dotedanji štabni oficirji in del oficirjev iz razpuščenih oziroma preurejenih operativnih enot, medtem ko jih je manjši del bil "na razpoloženju". Tako se je dejansko kazalo, kot da so slovenski oficirji sposobni le za zaledno službo, kar je bil ob jezikovnih in mentalitetnih problemih oficirjev ob soočenju z armadami JA in razpuščanju slovenskih enot glavni vir frustracije slovenskih oficirjev. Ko pa se je zaradi reorganizacij ob prehodu v mirnodobno formacijo še bistveno skrčilo število razpoložljivih oficirskih mest v vojaškoteritorialni službi, se je nezadovoljstvo avgusta 1945 očitno izrazilo v takih razsežnostih, da se mu je moralo posvetiti vodstvo KPS in generalštab JA.⁷⁹

⁷⁵ Prav tam.

⁷⁶ ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 147/I, odredba poveljstva vojaškega območja št. 3 30. 5. 1945, odredba št. 5 1. 6. 1945.

⁷⁷ ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 147/III, seznam osebja; odredba št. 4 30. 5. 1945.

⁷⁸ ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 147/I, fasc. 321, naredba br. 18, 23. 5. 1945, odredba br. 3, 30. 5. 1945; L. Ambrožič - Novljan: Po čem je zmaga, str. 33-34. Zanimiva je personalna porazdelitev vodilnih funkcij. Vršilec dolžnosti komandanta GŠ JA za Slovenijo je postal le poveljnik poveljstva mesta, resda za Beogradom v tistem trenutku tudi najpomembnejšega v državi, nekdanji načelnik GŠ pa je postal poveljnik celotne vojaškoteritorialne organizacije armade. Komandant GŠ JA za Hrvaško je bil v istem času postavljen za komandanta II. armade.

⁷⁹ Prim. ARS II, KPS II, šk. 1, zapisek seje CK KPS 19. 8. 1945; L. Ambrožič, nav. d. str. 39-41.

Vojaško okrožje IV. armade je imelo 9 oddelkov, odsek in sekcijo, poleg tega pa še zaščitni bataljon in bataljon za zvezo. Skupaj je okrožje štelo 503 osebe, od česar je bilo 84 oficirjev in 45 oficirjev po položaju.⁸⁰ Ljubljansko vojaško področje je imelo okoli 80 oseb v štabu, poleg tega pa še zaščitno četo, avtobataljon in vozarski eskadron, torej okoli 400 mož,⁸¹ podobno številčni sta bili tudi ostali področji, po 100-200 vojakov pa so imela tudi okrajna poveljstva. Tako bi bilo mogoče oceniti celotno številčnost vojaškoteritorialne oblasti IV. armade na vsaj 4.000-4.500 mož, z dopolnilno brigado v Škofji Loki pa še kakšen tisoč več.

Ponovna, to pot mimodobna reorganizacija Jugoslovanske armade se je začela s poveljem ministra za ljudsko obrambo Josipa Broza-Tita o vojaškoteritorialni organizaciji države 31. maja 1945. Po tem povelju je bilo celotno državno območje razdeljeno v 6 vojaških območij in Komando mesta Beograda, ta pa so se delila na 28 vojaških področij. Reorganizacijo je bilo treba izvesti do 1. avgusta istega leta. Armade (bilo je šest pehotnih in ena tankovska) in III. ter IV. vojaško območje so bili neposredno podrejeni ministru za ljudsko obrambo DFJ. Bili so najvišji poveljniški, upravni in administrativni vojaški organi na svojih območjih.⁸² Ni jasno, kakšne so bile posebnosti, zaradi katerih sta bili namesto vojaških območij III. in IV. armade ustanovljeni III. in IV. vojaško območje, ki sta bili neposredno podrejeni ne štabu ustrezne armade, pač pa Ministrstvu za ljudsko obrambo. Poveljstvo IV. vojaškega območja je imelo sedež v Ljubljani, obsegalo pa je (Federalno) Slovenijo skupaj s Slovenskim primorjem. Območje je mejilo le z II. armado, katere območje je obsegalo celotno Federalno Hrvatsko skupaj z Istro, a brez Srema.⁸³

Armadna območja so bila sestavljena iz 28 vojaških področnih poveljstev in 8 mestnih poveljstev, ki so bila v rangu področnih poveljstev. Na območju IV. vojaškega območja je bilo predvideno za ustanovitev le poveljstvo mesta Ljubljana ter področna poveljstva Maribor, Ljubljana in Gorica. Vsa dotedanja samostojna, korpusna, področna, mestna in okrajna poveljstva naj bi ukinili, enako tudi Glavne štabe in vse enote, ki bi bile v nasprotju s poveljem.⁸⁴

Ustrezna povelja je vojaško območje IV. armade izdalo 26. junija 1945; najprej naj bi vse ustanove sestavile poimenske spiske moštev, preoblikovanje pa izvedle med 1. in 5. avgustom. Slovensko ozemlje je bilo razdeljeno med tri vojaška področja; Tržaško z začasnim sedežem v Vipavi (tisti del okrožij Trst in Gorica, ki ni pripadal zavezniški vojaški upravi), Ljubljansko in Mariborsko, vsako je imelo poleg štaba 9 odsekov in mobilizacijski oddelek. Poveljstvo mesta Ljubljana, ki je edino ostalo od krajevnih poveljstev, naj bi v bodoče opravljalo le disciplinarne zadeve, vse ostalo pa področje. Pri okrožnih NO odborih so ostali le mobilizacijski

⁸⁰ ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 147/III, številčno stanje 11. 6. 1945.

⁸¹ ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 147/I, seznam področij in komande mesta, nedat.; fasc. 147/III, poročilo Ljubljanskega vojnega področja 5. 7. 1945.

⁸² Prav tam.

⁸³ ROS SFRJ, G. Miljanić: Kopnena vojska I. Beograd 1988, str. 229-231, povelje št. 175, 31. 5. 1945; ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 122/III, dopis Komande vojne oblasti IV. armije 25. 6. 1945.

⁸⁴ Prav tam.

oddelki z mobilizacijskimi referenti pri okrajnih NOO.⁸⁵ Povelje so podrejeni štabi razumeli tako, da je bilo treba na novo imenovati vse poveljujoče v enotah in ustanovah; poveljstvo Mariborskega vojaškega področja je bilo znova imenovano 2. julija 1945.⁸⁶

IV. vojno območje je po formacijskem navodilu imelo 12 oddelkov, vojno tožilstvo in vojaško sodišče ter poveljstvo kantonmana s pomožnim vodom in zaščitno četo, začasno pa tudi odsek za vojaške ujetnike. Področja naj bi imela po 9 odsekov in mobilizacijski oddelek, samostojno poveljstvo mesta Ljubljana pa štab in tri odseke.⁸⁷

Za večino poveljstev in enot ne vemo, kako in koliko so se zmanjšala. Poveljstvo mesta Ljubljana je vse svoje odseke v skladu z navodili dodelilo Bazi I. reda (centralnemu skladišču) oziroma Ljubljanskemu vojaškemu področju, dopolnilni bataljon je bil demobiliziran. Poveljstvu je ostalo le ožje poveljstvo s pisarno, prijavni in politični odsek, odsek za zaščito naroda ter pomožni vod.⁸⁸

Vendar pa je bilo že v dneh po sporazumu o delitvi okupacijske uprave v Julijski krajini območje IV. armadne oblasti skrčeno na območje vzhodno od rapalske meje, saj je zahodno od tod bilo ustanovljeno območje Vojaške uprave JA za Slovensko primorje, Istro in Reko (VUJA), ki ji je zaenkrat poveljeval kar poveljnik IV. armadnega območja generalporočnik Peko Dapčević.⁸⁹ S tem je območje IV. armadne oblasti obsegalo le območje nekdanje Dravske banovine in je ustrezalo predvojnemu obsegu Dravske divizijske oblasti. Leta 1950 je območje Ljudske republike Slovenije, ki se je leta 1947 povečalo še za območje med rapalsko mejo in Svobodnim tržaškim ozemljem, v naslednji reorganizaciji izgubilo tudi armadno območje.⁹⁰ S tem je bila prekinjena sicer vedno bolj ohlapna zveza med civilno in vojaško oblastjo, med organi republike in štabom armade ne glede na to, da se je splošni pomen vojaške organizacije v mirnodobnem času bistveno zmanjšal.

⁸⁵ ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 122/III, dopis št. 124 Komande vojne oblasti IV. armije 25. 6. 1945. Vse ukaze je podpisoval načelnik štaba podpolkovnik Milan Lah, ne pa komandant Ambrožič, ki se je "sredi leta 1945" ponesrečil z avtomobilom. Prim. L. Ambrožič, Po čem je zmaga, str. 42.

⁸⁶ Prim. ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 147/I, odredba št. 31, 2. 7. 1945. S tem ukazom so bili imenovani komandant podpolkovnik Dušan Švara, načelnik štaba Stane Šefman in politični komisar major Miroslav Lipuž. Poveljstvu je bilo ukazano, da izvrši novo formacijo področja v skladu z omenjenim poveljem.

⁸⁷ ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 122/III, Formacijski sestav vojne oblasti, Delokrog in pristojnost komande vojnega področja, Delokrog in pristojnost komande mesta, nedat.

⁸⁸ ARS II, GŠ NOV in POS, fasc. 147/III, poročilo poveljstva mesta Ljubljana 5. 7. 1945.

⁸⁹ Slovenski poročevalec, VI, 27. 6. 1945, št. 58, Naredba vrhovnega poveljnika Jugoslovanske armade.

⁹⁰ ROS, G. Miljanič: Kopnena vojska I, str. 64.